

K Ü L Ö N F É L É K

Olvasóinknak. Az Erdélyi Irodalmi Szemlének legközelebbi száma a közbeeső nyári szünet miatt csak szeptember hó végén fog megjelenni.

A Kajoni-Kódex első írói. A Kajoni-Kódex irodalmi és zenetörténeti adalékaival legtúzetesebben Seprődi János foglalkozott.¹ Seprődi a Kódexet a XVII. sz. magyar zeneirodalma ritka kincsének nevezte, amellyel már csak azért is érdemes foglalkozni, mert ezen században két nevezetesebb egyházi zeneszerző élt: Spielenberger János lőcsei zetanár és Kajoni János orgonaépítő.

Kajoni önálló művei a Kódexben találhatók meg a legnagyobb számban, melynek külső és belső leírásával Seprődi foglalkozott nagyon tárgyilagosan; megfejtette hangjegyeit, de mivel a Kódex nem egy ember munkája, a bejegyzések alapján nem sikerült hiteles történetét is megírni, hanem ebből nyílt kérdést csinált.²

A Kódexben különféle egyházi és világi énekek, tánc (pl. Paikos Tancz, Ola Tancz, Mas ola kettős, Mikes Kelemen, Apor István, Apor Lázár Tanczá, Lupul Vaidane éneke) és tréfás dalok vannak. Ezek közül az egyházi énekek egy részét a jezsuiták gyűjtötték össze, a többit pedig Kajoni írta hozzá.

Keletkezési helye Monostor és Gyulafehérvár, Mikháza és Csiksomlyó, jóllehet az első évszám (1634.) Hideghen íródott bele, de ezt egész nyugodtan átmenetinek vehetjük, mert a jezsuitáknak itt állandó tartózkodási helyük nem volt. A jezsuitáknak Gyulafehérváron és Monostoron híres egyházi énekaruk volt, melyhez zenészeket Bethlen Gábor is kölcsönzött, melyben a kar anyagát a Székelyföldről összetoborzott ifjak képezték, akik ezért nagyon mérsékelt díjú lakás, ellátás és tanításban részesültek.³ Kajoni is itt sajátította el zeneismeretét, bár ő nem volt székely, hanem, mint mindig büszkén emlegeti írásaiban, „Valachus“; itt ismerkedett meg a jezsuitákkal és később személyes barátság révén jutott a Kódexhez, amelyet

¹ Irodalomtörténeti Közlemények XIX. évf. 2—4 füzetek.

² U. o. 133 lap.

³ Erd. országgyűlési eml. XV. 483. lap.

Monostoron Tasnádi Bálint kezdett írni.⁴ Monostorról Gyulafehérvárra Fenessy Mihály jezsuita vitte el Seregély Mátyásnak 1639. május 31-én.⁵ Seregély kezében 1642-ig volt.⁶ Ekkor kerülhetett Mikó István jezsuitához, akitől Kajoni 1652-ben örökölte s akinek a nevét a Kódex címlapján megörökítette.⁷ A Kódexben az utolsó évszám 1671.

Dr. Boros Fortunát.

Hegedüs Sámuel síremléke. Hegedüs Sámuel a múlt század második negyedében Erdélynek egyik legkiválóbb szónoka, kolozsvári, nagyenyedi, végül szászvárosi tanár, illetve pap volt. Kiváló tudományáért a M. T. Akadémia is levelező tagjának választotta. Tudományát, szónoki erejét s egyéniségének szeretetreméltóságát bizonyítja, hogy holta után hívei gyűjtést indítottak sírkövének és szobrának költségeire. A szobor elkészültének történetét ismertette Török István az Erd. Muz. 1903. évf. 79—88 l. Ugyanott (81. l.) olvassuk a *Múlt és Jelen* kimutatását arról, hogy a sírkőre 110 frt. 50 kr. gyűlt össze s hogy a sírkő 115 frtba került. Ez a sírkő a szászvárosi protestáns temetőben ma is áll, bár a tűző évfizedek erős nyomot hagytak rajta. Az oszlopon a ref. papi hivatást jelző diszítés alatt a következő felirat áll: A szászvárosi Ev. ref. Ecclesia első papja A magyar tud. társaság Levelező tagja A valódi jó ember és polgár Hegedüs Sámuel síremléke Meghalt 1844 b. ápr. 29-én Emelték némely lelkes honfi tisztelőji E kis honból.

A sírkő s a rajtalevő felirat a maga immár elmosódó formáival és betűivel kedves bizonysga a Hegedüs Sámuel érdemei iránt megnyilvánult kegyeletnek. De figyelmet érdemel a ma már szintén eltűnő különbségtétel: jó ember és polgár. Petőfi is éles különbséggel emelte ki, hogy mint ember boldog, mint polgár keblében kint hord. Úgy gondolom, hogy ez a különbségtétel a francia felvilágosodás és forradalom eszmévilágából terjedt el s vált szinte általánossá a sírfeliratok szövegében. Akkor a polgárerényeknek minden esetre nagyobb volt a becsülete. Különbén alig jegyezték volna föl külön érdemül — még egy akadémikus sírkövére is. *Kristóf György.*

⁴ Seprődi azt állítja, hogy Seregély Mátyás. Irodalomtörténeti Közlemények XIX. 132. lap. Seregély a Kódex 33/b lapján azt írja: accepi a Valentino, Erről a Bálint atyáról Millei emlékezik meg jelentéseiben. Erd. orsz. eml. XV. 529. lap.

⁵ A Kódex 33/b lap.

⁶ Irodalomtörténeti Közlemények 132. lap.

⁷ Mikó István jezsuitáról az Erd. orszgy. eml. XI. 160 lapján van szó. Deskay György jezsuita 1653 márc. 5-én Gyerőmonostori Kemény János közbenjárását kéri, hogy a fejedelemtől útlevelet kaphasson. Ebben hivatkozik arra, hogy Mikó István a császári követtel már kiment az 1652-ben keletkezett jezsuita pör következtében.

Gozdsu Emánuel magyar versei (1826). A nagyváradi születésű Gozdsu Emánuel (1802—1870) a román nép egyik legnagyobb kulturális jötevője. Roppant értékű hagyatékából sok román ifjú tanult s fog tanulni ezután is. A szegény szülők gyermeke mint a legfőbb ítélőszék bírója szállott sirjába. Élete és alapítványa egyaránt igazolják, hogy a legjobb románok közé tartozott. Emellett a magyar—román megegyezés, „testvériség” egyik leglelkesebb híve s a magyar faj lovagiasságának egyik legőszintébb tisztelője volt. Benső barátság fűzte Deák Ferenchez. Mint elsőrangú jogász megkülönböztetett tisztelettel viseltetett a magyar alkotmány iránt; ettől, ennek szellemétől várta a románság jogos igényeinek kielégítését s mélységes megvetéssel sújtotta a bécsi udvar, a kamarilla, szakadékokat támasztó, a népet egymással ellensúlyozó, egymás ellen kijátszó sokat ígérő, semmit sem adó, hálátlan politikáját. Mikor az 1861-es országgyűlés feloszlatása után a bécsi kormány továbbra is abszolutisztikus úton akart kormányozni s Forgách udvari kancellár útján nyilatkozatra szólította fel a főispánokat, hogy végre hajlják-e minden megjegyzés nélkül az intézkedéseit, Gozdsu, aki akkor Krassó-Szörény főispánja volt, e jellemző feleletet adta: „Kegyelmeséged, mint született törvényhozó, jobban tudja mint én, hogy egy alkotmányos főispán, mihelyt egy nem alkotmányos kormány abszolut intézkedéseit végrehajtja, nem tekinthető többé alkotmányos főispánnak. Én tehát nem szánhatom rá magam, hogy egy nem alkotmányos kormány intézkedéseit foganatosítsam s ezt, mint egyetlen, akit Ő Felsege kegye a nép s még hozzá épen a román nép sorából emelt a főispáni méltóságra, annál kevésbbé tehetem, mert nem akarok alkalmat adni a történelemnek azon megállapításra, hogy a román nép egyik fia, főispáni méltóságra emelkedve, nem fogta fel helyzetét és kompromittálta a magyar alkotmányt”.

E nagy ember életéből aligha ismerik azt az adatot, hogy fiatal, kezdő ügyvéd korában magyar verseket is írt. E versek, bár nem nagy értékű, de érdekes és jellemző apróságok. Tulajdonképen versekbe foglalt rejtvények és találós kérdések. A Szépliteraturai Ajándék 1826-iki évfolyamában jelentek meg „Rejtett Szók”¹ és „Rejtett szavak”² címen.

Bitay Árpád.

Ponori Thewrewk József, a román közmondások első magyar fordítója.

A dévai születésű Ponori Thewrewk József (1793—1870.) nevezetes polihisztor, író és nyelvészeti gyűjtő. Ő fedezte fel a róla elnevezett magyar nyelvemléket, a Thewrewk kódexet.

¹ Szépliteraturai Ajándék, 1826, 31—32 (a „költő” és a „levél” szavakról szól).

² u. o. 144. otd. („halál, holló”).

Tudós hajlamait fia, Emil, a latin filológia európai hírv munkása, örökölte.

Thewrewk József különben még arról is nevezetes, hogy ő volt az első, aki a román közmondások magyarra való fordítását megkezdte (1832).

Ez irányú irodalmi munkásságát a „Sas” című szépirodalmi folyóiratban kezdte még e címen: „Alapmondások (oláh nyelvből)”¹.

Bitay Árpád.

Zöld Péter a csöbörcsöki magyaroknál 1767. (Egy moldvai csángó napló a XVII. sz.-ból.) A moldvai csángók szellemi életéről a multban nem sokat tudunk. Első nevezetes bírójuk Bandini (Bandulovics) Márk marcianopolisi érsek volt a XVII. sz. közepén. Leírása az u. n. Codex Bandinus elsőrangú forrás, aminek értékét nagyban emeli, az a körölmény, hogy a moldvai csángó családokat név szerint is felsorolja.

Magyar részről a moldvai csángók első lelkes ismertetője a csikmadéfalvi születésű kath. pap, Zöld Péter volt († 1795). Zöld a Buccow féle erőszakos székely határőrvidéki szervezés elől a székelység egy részével Moldvába ment át. Két hónap múlva azonban haza hozta a honvágy, hogy szüleit láthassa. A katonai hatóságok azonban értesültek hazajöttéről s még azon éjszaka elfogták a szülői házban. Ekkor a gyulafehérvári várba zárták, ahonnan 13 hónapi fogság után sikerült megszöknie. Ekkor újra Moldvába ment s ezúttal 5 évig maradt ott. Ezen idő alatt bejárta a csángó falvakat, sőt 1767 tavaszán az Akkerman vidékén, a (Fekete Tenger környékén) fekvő Csöbörcsök faluba is eljutott, ahová csak ritkán került el egy-egy misszionárius.

A csöbörcsökiek a XVIII. sz. legelején (1706) II. Rákóczi Ferenctől kértek volt papot, azon követei útján, akik a krimi tatár kánnál jártukban Csöbörcsököt is érintették. Rákóczi Nagyszombatból Lippai Istvánt küldte hozzájuk; Lippai azonban nem sokáig maradt náluk, mert a következő évben már az Erdélyi Róm. Kath. Státushoz fordultak papért. A Státus továbbította is kérésüket a jezsuita generálishoz. Közben azonban Lippai újra visszakerült Csöbörcsökre s így az ügy magától megoldódott.²

¹ Sas, 1832, IX, 29. old. Az itt adott közmondások közül érdekes lesz megemlítenünk a következőt: „A világ lóiskola, melyben az ember az embert megnyergeli”.

² Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlatja, Temesvár 1908, 45—46. Hasdeu: Columna 1883, 271; Nilles: Symbolae 1023; Századok 1868, 583; 1873, 582—3 és 614—6.

Zöld írja, hogy a csöböröcsökiek emlékeztek még egy Vaszi papra s egy Csűrös papra. De már előtte is 17 évig nem volt náluk pap. Különben Csöböröcsöknek igen kiváltságos jogi helyzete volt. A tatár kán különös oltalma alatt állott s lakói szabadon járhattak kelhettek az egész török birodalomban. Emellett éghajlata is rendkívül enyhe volt, úgy hogy csak elvétve fordult elő, hogy a jószág nem legelt kinn egész télen át. A lakosság magyar nyelven kívül beszélt románul, törökül és tatárul is. Hetven évvel később Jerney azonban már nyomukat sem lelte.

Zöld egy öreg olasz páterrel négy napig utazott hozzájuk szekéren s 10 napot töltött náluk. Élményeit később le is írta. A kép, mit élénk tár, az őskeresztények századaira emlékeztet. A lakosság becsületes, erkölcsös, jámbor. A házasságot a bíró s az esküdtek előtt kötötték. A haldokló köré odagyűlt az egész falu s hangos imádsággal és zokogással készítették elő a nagy útra, intve és kérve, hogy tartson bűnbánatot. Pap helyett a közel kilencvenéves háromszéki István diák munkálkodott, mint licentiatus, aki naponta többször elimádkozta saját maga készítette egyszerű olvasóján a hívekkel együtt a rózsafüzért.

Örvendező szívvel fogadták Zöldöt Csöböröcsökön, aki ott 7139 gyóntatást (nagyreszt életgyóntást) és 2512 keresztelést végzett. Meggyőződött ugyanis, hogy sem István diák, sem a szülész-nők nem kereszteltek helyesen s ezért a 17 évnél fiatalabbakat feltételelesen újra keresztelte. Külön oktatást rendezett a szülész-nők számára s István diákot is alaposan kioktatta.

Megható volt a távozás és a búcsú. Közel 2000-en kísérték el jó messzire s folytonos könnyhullatás és zokogás közt (inter inges lacrimas et singultus) kérték az Üdvözítő keserves kinszenvedésére, hogy gondoskodjék, eszközölje ki, hogy papot kapjanak. Zöld meg is tette a moldvai misszió főnökénél a szükséges lépéseket, de nagy volt a pap hiány s így nem ment senki Csöböröcsökre. Zöld meg nem sokkal ezután bocsánatot nyert, hazajött s amint látni fogjuk, szívéen viselte a moldvai csángók sorsát. 1773-ban delnei, 1788-ban csik-szentimrei plébános lett s mint csik-rákosi plébános halt meg 1795. június 25-én.²

² Zöld életéről összefoglaló, de homályos képet P. Gegő Elek adott: A moldvai magyar telepekről, Budán, 1838, 75–76. Gegő Zöld halálát 1794-re teszi. Az említettem pontosabb dátumot Beke Antalnál találtam [Az erdélyi egyházmegyei papnövelde történeti vázlat, Károly-Fehérvár 1870, 180].

Zöld hazatérte után mintegy 10 évvel élményeit megírta az egyik barátjának; ettől szerezte meg a leírást egy ismeretlen s azt németre fordítva beküldte a pozsonyi Ungarisches Magazin c. értékes tudományos német folyóiratnak. Ennek III. kötetében (Pozsony 1783) jelent aztán meg a 9—10 oldalakon.³

A tudományos szakirodalom csak ezt a Zöld féle leírást ismeri. Ebben nincs szó a kiírtam aprólékossággal a csöbör-csöki állapotokról, Vaszi és Csűrös papokról s azt sem mondja meg, hogy az öreg licentiátust István diáknak hívták.

Az erdélyi róm. kath. egyházmegyei levéltárban azonban Zöldnek ugyane tárgyról van egy latinnyelvű írásos jelentése is (1781/19. sz.), amelyet a nagynevű Batthyány Ignácnak 1780 végén hozzá intézett felszólítására írt meg⁴ s Csik-Delnérol keltezte 1781. jan. 11-én.⁵ Ez az Ungarisches Magazin német leírásánál sokkal egyénibb, elevenebb és részletesebb. Nemcsak az említett papok és licentiátus nevét mondja meg, hanem egy rendkívül becses, egyedül álló, irodalomtörténeti értékű és művelődéstörténeti fontosságú novumot is ad. Megemlíti, hogy adatainak egy részét egy XVII. századbeli moldvai csángó naplóból merítette. E magyar napló írója az egykori forrófalvi (Fărășăni) kántor, Petrás Mihály, aki 1671-ben kezdte írni feljegyzéseit. E naplót Zöld a forrófalvi templomban látta: ex diario Michaelis quondam Petras cantoris dum viveret Forrófalvensis, manuscripto hungarico in Ecclesia Forrófalvensi assertum, anno 1671 inchoato, legi et mihi verbis illius annotavi.

A Petrás család úgy látszik a moldvai magyarság szellemi előkelőihez tartozott mindenkor, mert ebből a családból született — s épen Forrófalván — a legnagyobb, legműveltebb csángómagyar pap: Petrás Ince János (1811—1886), aki Rómában tanult, levelezett Döbrenteivel és Szarvas Gáborral s Rokonföldi néven irrogatott a Nyelvőrbe is.⁶ Petrás Imre János XVII. sz.-beli előde is író volt tehát, még pedig az első név szerint is ismert csángó író!

Dr. Bitay Árpád.

³ Itt a 105—109 oldalak szólnak Csöbör-csökről.

⁴ Batthyány nagyon a szíven viselte a csángók sorsát s ügyükben 1787 okt. 6-án Rómát is megkereste. Auner i. m. 59—60 s az egyházmegyei levéltárban.

⁵ E levél különben nyomtatásban is megjelent: Veszely, Imets és Kovács utazása 1868, Marosvásárhelytől 1870, 57 skk. A naplóra vonatkozó rész a 65 oldalon van (Kovács Ferenc féle részben).

⁶ Rubinyi Mózes: Tanulmányok a romániai csángókról, Bpest 1906, 52—57.

MAGYARORSZÁGI KRITIKÁK ERDÉLYI MAGYAR ÍRÓKRÓL
1921—23-BAN.

Balogh Endre. X.: Balogh Endre: Hajótöröttek. Élet 1922. 2. szám. *Császár Elemér.* Balogh E.: Hajótöröttek. Új nemzedék 1923. 142 sz. *Szana Béla* Balogh E.: Hajótöröttek. Katolikus Szemle 1923.

Bardocz Árpád. R. S. Bardocz Árpád: Japán versek. (Temesvár) Élet 1922. 4. sz. Bardocz. Japán versek. Napkelet 1923. 12. sz.

Berde Mária. B. A. Berde Mária: Rina kincséről. Magyarság 1924. febr. 24. *Horváth János:* Romouald és Andruna (Berde Mária). Napkelet 1923. 566—9 oldal.

Biró Vencel. Szana Béla. Biró V.: Erdély követei a Portán Élet 1922. 17. sz.

Csanády György. A. Zs. Csanády Gy.: Évek. Élet. 1922. 8. sz.

Elekes György. A. Zs. Elekes György: Szibériából (versek). Élet 1921. 4. sz.

Erdélyi irodalom. *Benedek Elek* nyilatkozata az erdélyi irodalomról. Ujság 1924. III. 25. *Berde Mária:* Magyar irodalmi élet Erdélyben. Magyarság 1923. május 20. *Bodor Aladár:* Élet és irodalom 2. sz. *Bodor A.:* 2 erdélyi prózairó (Sipos, Fabián). *Dr. Császár Elemér:* Erdélyi magyar irodalom. Új Idők 1923. 40. sz. *Farkas Gyula:* Az elszakadt magyarság irodalmi problémái. Napkelet 1923. 705—808. *Kiss Ernő:* Erdélyi irodalom. Szivárvány. 1922. *Kuncz Aladár:* Erdélyi irodalmi krónika. Napkelet 1923 606—8. *Milotay István:* Erdély szava. Magyarság 1923. febr. 17. *Szabolcska Mihály* nyilatkozik az erdélyi magyar irodalomról. Új nemzedék (3) III. *Zágoni István:* Virágzó irodalmi élet Erdélyben. Élet 1922. 5. sz. — Határainkon túlról (erdélyi irodalom). Közművelődés 1924. jan.—febr. sz. — Erdélyi irodalom. Új Élet 1922. — A „Magyar Nép könyvtára.” Magyarság 1923. jun. 24. — Arany János Társaság. Magyarság 1923. július 4.

Erdélyi fiatal írók anthológiája. *Hartmann János:* Erdélyi irodalom (Tizenegyek). Napkelet 1924. 1. sz. *Melléky Kornél:* Tizenegyek. Magyar írás 1923. 3—4. sz. *Szabó Dezső:* Erdélyi anthologia. Élet és irodalom 1923. 5. sz.

Fülöp Áron. *Fülöp Áron:* Szózat 1923. márc. 3.

Gulácsy Irén. R. K. Kincs (Pálfyné Gulácsy Irén darabja). Magyarság 1923.

Halmágyi M. *Halmágyi:* Fehér virágok. Új nemzedék 1923. 146.

Ráday Tivadar. *Halmágyi:* Fehér virágok. Napkelet 1923. 965. oldal.

Jékey Aladár. *Jékey Aladár:* Nyugat 1919.

Kristóf György. F. Gy. Kristóf György: Petőfi és Madách.

Napkelet 780. L. S. Kristóf: Petőfi és Madách. Irodalomtörténeti közlemények 1923. 206. oldal.

Mátyás Ernő. *Szelényi, Mátyás E.: Vallásos mystika.* Aetnaeum 1922. I.

Mihály László. A Zs. Mihály L.: Hóvirágok. Élet 1924. febr.

Reményik Sándor. *Alszegehy Zsolt: Reményik Sándor.* Élet 1923. 12. sz. *Bisztray Gyula: Erdélyi írók (Reményik).* I. II. közlemény. Nemzeti ujság 1924. márc. 7. és 9.

Ilyés János Jenő. Reményik: Vad vizek zúgása. Élet 1922. 11. sz. **Ilyés János Jenő:** Reményik Sándor és Tompa László versei. Élet 1922.

11. sz. *Szóllósy: Reményik.* „Rend“ 1923. 34. **Várdai Béla:** Reményik versei. Katolikus szemle 1920. 255. oldal. — *Reményik: Műhelyből.* Szózat 1924. febr. 16. — Reményik versei. Budapesti Szemle 1920. — Reményik. Uj Élet 1922.

Sipos Domokos. *Hartmann János.* Sipos: Istenem hol vagy? Napkelet 1923. 867.—8. **Bodor Aladár:** Két erdélyi prózaíró (Sipos, Fabián). Élet és irodalom 1923. 3. sz.

Tompa László. *Tompa László:* Északi szél. Élet 1923. 52. sz. **Ilyés János Jenő:** Reményik Sándor és Tompa László versei. Élet 1922. 11. sz. **Szabó Dezső:** Tompa László. Élet és irodalom 1923. 7—8.

Walter Gyula. A Zs. Vágyaim. Élet 1924. febr.

Zsolt Béla. *Kosztolányi Dezső.* Zsolt Béla: Igaz könyv. Nyugat 1923. 666. — Zsolt Béla „Igaz könyve“. Világ 1923. 273. szám — Zsolt Béla: Minden hiába. Nyugat 1922. 1503. oldal.

Jancsó Elemér.